4. İslam Toplumunda Ekonomik Hayat

İnsan faaliyetlerinin önemli bir kısmı ekonomiyle ilgilidir. Üretim, paylaşım ve tüketim süreçleri olarak gerçekleşen ekonomik faaliyetler; hayata doğrudan tesir eder. Ekonomik faaliyetler geçmişten günümüze ahlak, din, gelenek, siyaset gibi ilke ve kurumların etkisinde şekillenmiştir.

İslam, toplumlara sağlıklı ve ekonomik çözümler önerir. İslamiyet'in ekonomi anlayışı kendine özgüdür. İslam; arz ve talebe göre dengeli bir üretimin, paylaşımın ve tüketimin kendi tabii şartlarında gerçekleşmesi gerektiğini kabul eder. İnsana kaynakları kullanma, mülkiyet, teşebbüs ve çalışma haklarını verir. Helal kazancın esas olduğunu, zekâtın emredildiğini bildirir. İnfakı tavsiye edip israf ve faizi yasaklar.

Görsel 3.11: Allah (cc) yeryüzünü insanın ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlarla donatmıştır.

Yorumlayalım

İslam Medeniyetinde Ekonomik Düzenin Esasları

Haklar
- *Kaynakları Kullanma Hakkı*
- *Mülkiyet Hakkı*
- *Teşebbüs Hakkı*
- *Çalışma Hakkı*

Tavsiyeler
- *Helal Kazanç*
- *Emeğe Saygı*
- *İnfak*

Yasaklar
- *Faiz*
- *İsraf*

İslamiyet'in ekonomiyle ilgili yaklaşımını ifade eden esaslarının, İslam medeniyetindeki ekonomik uygulamalara etkisini yorumlayınız.

Kaynakları kullanma hakkı insana verilmiştir. İnsanın; gerçek ihtiyaçlarının sınırlı olduğunu bilmesi, buna göre kaynakları kullanıp tüketmesi durumunda yeryüzündeki her canlıya yetecek miktarda kaynak mevcuttur. Allah (cc), yarattığı varlıkların rızkını kendisinin verdiğini bildirmiştir.[70]

İnsana dünya hayatı için mülkiyet hakkı tanınmıştır. Meşru yoldan servet edinmenin önünde engel yoktur. Mülk, Allah'ın (cc) rızası yönünde kullanılır. İslam'a

70 bk. Hud suresi 6. ayet.

göre sahip olunan mal mülk, Allah'a yaklaşmak için bir vasıta ve imkândır.[71]

İslam insana şahsi teşebbüs hakkı tanır. Kişiler; toplumun ekonomik düzenini sarsmamak şartıyla kendi geçimini sağlar, girişimcilik gücünü ve hakkını kullanmak için çalışır. Üretimini insanlığın faydasına yönelik yapar. Çalışma hakkını ve emeği kutsal sayan İslam, fertlerin bu yöndeki çabalarını ibadet sayar ve teşvik eder.

Helal Kazanç: Kişinin emeği ve kazancının karşılığında hak ettiği her şeydir. İslam sadece helal kazancı meşru sayar. Helal kavramını tüm ekonomik faaliyetleri kapsayacak şekilde geniş tutar. İslami ölçüler içerisinde yapılacak her türlü alışveriş ve ticaret, helal sayılır ve ibadet olarak değerlendirilir.[72] En hayırlı kazancın, kişinin alın teriyle ve helal yolla elde ettiği kazanç olduğu bildirilerek toplumun bu yönde bilinçlenmesine gayret gösterilir.

Helal kazanç anlayışının esas alındığı İslam toplumunda Müslüman tüccar, ölçü ve tartıyı kullanırken ilahi gözetim altında olduğuna inanır. Emeğin hakkını vermemek, eksik ölçüp tartmak, alınan maaş ya da ücretin karşılığında iş ve hizmet üretmemek, kamu mallarını zimmete geçirmek, sahte mal üretip tüketicilere zarar vermek; şans oyunları, hırsızlık, kumar, rüşvet gibi helal olmayan yollarla edinilen her çeşit faaliyet, mal ve servetin haram olduğunu bilir ve bundan kaçınır.

Faiz: Emeksiz elde edilen haksız kazanç ve olağan dışı kâr elde etme beklentisidir. Girişim özgürlüğü ve normal yollardan kâr elde etme isteği normaldir. Faiz; işsizliği arttırması, yapay fiyat artışlarına sebep olması, yardımlaşma, dayanışma, merhamet gibi insani değerleri zayıflatması, bencilliği körükleyip para ve nüfuz kazanma hırsını kamçılaması, ekonomik krizlere yol açması gibi çok sayıda olumsuz yönleri nedeniyle haramdır.

Görsel 3. 12: İslam, faizi insan için ekonomik bir yük görür.

Kur'an'da; faiz yiyenlerin kabirlerinden şeytan çarpmış gibi kalkacağı,[73] faizi terk etmeyenlerin Allah'a (cc) ve Resulü'ne (sav) savaş açmış oldukları bildirilir.[74] Hz. Peygamber, faiz yiyene ve yedirene lanet etmiştir.[75]

Zekât: İslam'ın belirlediği zenginlik ölçüsüne sahip olanların vermesi zorunlu olan bir yükümlülüktür. Toplumdaki ekonomik dengesizliklerin yol açabileceği olumsuzlukların giderilmesinde önemli bir imkân olarak insanoğluna sunulmuş bir lütuftur.

71 Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 34.
72 bk. Tirmizi, "Büyû", 4.
73 bk. Bakara suresi 275. ayet.
74 bk. Bakara suresi 279. ayet.
75 bk. Müslim, "Müsâkât", 106.

Zekât belli bir miktara ulaşmış birikimler üzerinden ödenir. Servetin tek elde toplanmasının önüne geçilmesi amaçlanır. Zekât toplumsal barışın güvencesidir. İslam'da sosyal devlet anlayışının hayata geçirilmesini sağlayan araçlardandır.

Görsel 3.13: Zekât toplumdaki ekonomik adaletsizliği dengeler.

Zekât, zenginin malındaki fakirin hakkıdır. Zekât veren kişilerin gönülsüz davranmaması ve başa kakması, fakirin de alırken mahcubiyet duymadan kendi hakkını alma bilinciyle hareket etmesi gerekir.[76] İslam'ın zekât verme usulleri konusundaki hassasiyeti, İslam kültür ve medeniyetinin psikolojik dayanaklarını da ortaya koymaktadır.

İnfak: İnsana rızık olarak verilenlerden muhtaçlara da pay ayırmak, onları yokluğa mahkûm etmemektir. Müslümanlar, çeşitli yollarla elde ettikleri para, ziynet, eşya, mülk gibi maddi kazançlarının kullanımında infak duygusuyla hareket eder.

Karşılaştıralım

Zekât ve faizi toplumsal hayata etkileri yönüyle karşılaştırınız.

İslamiyet'te malı biriktirmek ve cimrilik hoş görülmez. Anneye, babaya, yakınlara, yoksullara, öksüzlere, yolda kalmışlara ve ihtiyaç sahibine karşılık beklemeden infak edilmesi tavsiye edilir. İbadet bilinciyle verilen zekât ve infak, eşitsizliği yansıtan sınıfların ortaya çıkmasını engeller.

İslam Ekonomisinin Gelişimi ve Kurumlaşması: Müslümanlar, ekonomik sistemlerini oluştururken İslam'ın iktisadi düzeninin esaslarına dayanarak çözümler üretmişlerdir. Ekonominin düzenli işleyişinde kurumlaşma belirleyici olmuştur. Zekât, cizye ve haraç gibi vergilerin toplanması ve dağıtımı, ganimetlerin paylaşılması, beytülmalın kurulması ilk defa Hz. Peygamber Dönemi'nde yapılan ekonomik faaliyetlerdir. Hz. Ebu Bekir, toplanan gelirleri bekletmeden dağıtırdı. Vefatından sonra bir heyet huzurunda beytülmalı açan Hz. Ömer, burada sadece bir dinar bulabilmiştir.[77]

Beytülmal, tam olarak Hz. Ömer Dönemi'nde kurumsallaşmıştır. Bu dönemde Bizans ve İran'a karşı elde edilen zaferlerle sınırlar genişlemiş, refah seviyesi yükselmiştir. Cizye gelirlerinin artması hazineye önemli katkı yapmıştır. Ganimetlerden ihtiyaç sahiplerine maaş bağlanmıştır.[78]

Emeviler, İslamiyet'i Orta Asya'dan Atlas Okyanusu'na kadar olan geniş bir bölgeye yaymıştır. Ticaret yolları üzerinde gerçekleşen canlı ekonomik faaliyetler, yeni tarım alanlarına sahip olunması, vergilerin düzenli toplanma zorunluluğu kurumlaşmayı geliştirmiştir. Bizans ve İran paralarının yerine **dinar** ve **dirhem** denilen İslam paraları bastırılmıştır.[79]

---

76 bk. Bakara suresi 263. ayet.
77 bk. Erkal, "Beytulmal", 6/90.
78 Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 61.
79 Bu dönemde on dirhem gümüş para, yedi dinar altın paraya denk sayılmıştır.

Açıklayalım

Atlas Okyanusu'ndan Çin sınırlarına, Hint Okyanusu'ndan Hazar Denizi'nin kuzeyine kadar uzanan bölgelerde; bir İslam ortak pazarı çerçevesinde yoğun bir ticari faaliyet görülmekteydi. Uzakdoğu-Avrupa ticareti Müslümanların denetimi altına girmişti. Eski dünyanın iktisadi bakımdan değerli alanları İslam toprakları hâline gelmişti. Vahalar ve sulama kanalları ile donatılmış Türkistan, Mezopotamya, Mısır; buğday ve zeytinyağı deposu kuzey Afrika; ileri maden teknolojisine sahip Kafkasya ve İspanya; İslam toprakları olmuştu. Dünyanın başlıca altın madenlerine ulaşan yollarla belli başlı ticaret yolları Müslümanların eline geçmişti.

İslam dünyası büyük limanlarla birlikte gemiler, tersaneler ve yetişkin denizcilere sahip olmuştu. Suriye'den Avrupa'ya, İran ve Orta Asya'ya ulaşan ulaşım organizasyonları ile büyük kervan şehirlerini Müslümanlar yönetiyordu. Soyları Fenikelilere kadar uzanan ve dış ticarette uzmanlaşmış kadrolar da Müslüman olmuşlardı. Siyah Afrika, Endonezya, Orta Asya ve nihayet Çin, İslam'ın etkisi altına girmiştir. Akdeniz ile Hint Okyanusu adeta birleşmiştir.

(Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 63)

Verilen metinden yola çıkarak, İslam ülkeleri arasında gerçekleşen ekonomik ilişkilerin siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ne gibi etkiler oluşturabileceğini açıklayınız.

Abbasiler, kurdukları divanlarla ekonominin kurumsal yapısını geliştirmiştir. Mali işleri idare etmek, vergileri toplamak ve dağıtmak için **Divanü'l-Mal** kurulmuştur. Hazine bu divana bağlanmıştır. Arazi, zekât, gümrük gibi çok sayıda verginin toplanması için **Divanü'l-Harac** ve **Divanü'l-Ziya** kurumları oluşturulmuştur. Abbasiler Dönemi'nde Avrupalılar, Akdeniz'deki ekonomik hâkimiyetlerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Dünyadaki deniz ticareti Müslümanların kontrolüne geçmiştir. Fetihler büyük miktarda servetin birikmesini sağlamıştır. Harun Reşid Dönemi'nde hazinede dokuz yüz milyon dirhemden fazla para olduğu nakledilmiştir [80].

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ekonomik kurumlar gelişmeye devam etmiştir. Selçuklularda, mali işlerden sorumlu bölüm Dîvân-ı İstîfâ olarak adlandırılmıştır. Osmanlılarda Hazine-i Âmire'nin yanı sıra padişahın şahsi hazinesi olan Ceyb-i Hümâyun, hem padişahın özel ihtiyaçlarını karşılamak hem de acil durumlarda devlet harcamalarına destek sağlamak amacıyla kullanılmıştır.[81]

Ekonomilerin yalnızca kâr amacına, çıkar ilişkilerine, amansız bir rekabet ortamına, değerleri sıradanlaştıran tüketim anlayışına karşı İslam kültür ve medeniyetinin esasları ve kurumları insanoğlu için çözüm yöntemini ortaya koymuştur.

Açıklayalım

Aşırı tüketimin ne anlama geldiğini ve aşırı tüketimin çevreye, topluma ve insanlara olan etkilerini açıklayınız.

80 Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 137.
81 Taneri "Büyük Selçuklular'da Divan", 9/383-385; Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümâyun", 7/465- 467; Orhonlu, "Hazine", 17/130-133.